

Проф. др Наташа Мрвић Петровић
Научни саветник Института за
упоредно право у Београду

Краткотрајне казне затвора у пракси судова у Републици Србији

***Резиме:** На основу резултата ранијих истраживања и анализе статистичких података о осуђеним пунолетним лицима у Србији у периоду од 2003. до 2012. године, аутор испитује хипотезу у којој мери на повећање броја лица лишених слободе утиче изрицање краткотрајних казни затвора и казни средњег трајања. У укупно изреченим казнама за 2012. годину казне до једне године чине 70%, што је веома неповољно, јер би се на већину таквих случајева могла применити казна рада у јавном интересу, условна осуда са заштитним надзором или нека друга тзв. алтернативна кривична санкција која се извршава на слободи, при чему се може очекивати бољи специјално-превентивни учинак.*

***Кључне речи:** казна затвора, казнена политика судова, краткотрајни затвор, Србија.*

Увод

Од 1980. године до данас у свету је присутна тенденција пораста броја лица лишених слободе (лица задржаних у преткривичном поступку, притворених током кривичног поступка, осуђених на казну затвора у кривичном или прекршајном поступку и лица према којима су одређене мере безбедности повезане са лишењем слободе). Тај тренд се јавља и у европским државама, укључујући и Републику Србију у којој се пораст броја лица лишених слободе и повећање стопе затварања уочава од 1991. године. Једна од последица таквог тренда јесте преоптерећеност институција у којима се извршава казна затвора, а даљи ефекат је неделотворност извршења изречене казне затвора. Због тога се у овом раду испитује хипотеза, у којој мери казнена политика судова у Србији у погледу изрицања казни затвора (а посебно краткотрајних и средњег трајања) може бити разлог увећања затворске популације.

Са аспекта теорије, краткотрајне казне се још од XIX века сматрају некорисним и неподобним за постизање жељене сврхе казне, изузев одмазде. Појам краткотрајних казни у теорији се одређује на различите начине. При томе, претходно прихваћена доктрина или социолошко-емпиријско схватање

опредељују критеријум на основу кога се одређују кратке казне затвора. Зависно од прихваћеног критеријума по коме се утврђују особености кратке казне у односу на средње и дуге казне затвора уобичајено се разликују следећи начини одређивања појма краткотрајних казни затвора: временско одређење, функционално (или материјално) и законско (формално) одређење. Универзално и функционално се под краткотрајним затвором предвиђа казна од седам дана (доња граница) до шест месеци, док се по формалном критеријуму таквим сматра она казна која се извршава у локалним затворима, без обзира на њену дужину¹. У нашој правној доктрини се већином сматра да је то казна затвора чије трајање не прелази шест месеци². Упркос сталној “непопуларности” у теорији, краткотрајне казне затвора, уз средње дуге (трајања преко шест месеци до две године), најчешће се изричу у судској пракси. Ова појава је универзално запажена у судским статистикама различитих земаља, и то се, на први поглед, може чинити противречним. Иако се запажају и извесне предности краткотрајне казне затвора, уобичајено се истичу и њени недостаци. То су: нехуманост, неефикасност, неподесност за примену третмана (посебно према малолетницима), штетни утицај социјалних контаката осуђеног са његовом околином, опасност од криминогеног дејства боравка у затвору (“криминална инфекција“) као и неекономичност³. Мада нису погодне за остваривање процеса ресоцијализације, краткотрајне казне се ипак масовно изричу, јер су у суштини једине сразмерне тежини извршеног кривичног дела и лакшем степену кривице учиниоца.⁴

Одлике казнене политике судова у погледу изрицања казне затвора

Пораст броја лица лишених слободe у Србији постаје нарочито интензиван од 2003. године. Стопа затварања која се изражава кроз однос између броја лица лишених слободe у односу на број становника у Србији је веома висока и има тенденцију сталног раста. Стално повећање броја лица лишених слободe и стопе затварања нагло добија на динамици од 2003. године. У периоду до 2003. број лица лишених слободe у Републици Србији кретао се у устаљеном оквиру између 5000 и 6000. Од 2003. годишња стопа раста броја лица лишених слободe износи преко 10%. У односу на 2003. као базну, затворска популација је закључно са 2008. порасла за преко 60%. Прогресивно увећање тог броја је било уочљиво од 2007. године, при чему је било веома нагло у периоду од 2009. до 2011. године када се број лица лишених слободe повећавао за 1000

¹ Д. Лазаревић, *Краткотрајне казне затвора*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1974, стр. 16, В. Видовић, *Казна лишења слободe*, Глас, Бања Лука, 1981, стр. 157.

² М. Милутиновић, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1981, стр. 152, Д. Лазаревић, *op. cit.*, стр. 22, В. Видовић, *op. cit.*, стр. 158.

³ Н. Мрвић Петровић, *Криза казне затвора*, Војноиздавачки завод, Београд, 2007, стр. 108-111.

⁴ М. Милутиновић, стр. 155.

годишње.⁵ Остављајући по страни могући утицај других фактора на повећање тог броја, требало би испитати у којој мери казнена политика судова допринеси том порасту.

Увећање затворске популације се најпре може довести у везу са повећањем броја изречених казни затвора у укупно изреченим кривичним санкцијама. Иначе, већ дуго година у пракси наших судова преовлађују само три санкције: затвор, условна осуда и новчана казна, при чему се најчешће изриче условна осуда, потом казна затвора, а најређе новчана казна. У укупном броју изречених казни затвора доминира затвор кратког трајања (од једног до шест месеци), а на другом месту по заступљености су казне средње дужине (преко шест месеци до две године). То потврђују резултати раније вршених истраживања казнене политике судова у Србији. Примера ради, у периоду од 1986. до 1995. године условна осуда, казна затвора и новчана казна су учествовале у укупној структури изречених санкција пунолетним лицима са 99% при чему се током целог тог периода запажао уједначени ниво изрицања казне затвора. Друга карактеристика казнене политике наших судова у том периоду била је доминација краткотрајних казни затвора до шест месеци. Оне су чиниле 65-70% свих изречених казни затвора, док је казни затвора од 6 месеци до две године било око 25%, а строжијих (преко две године) од 6 до 10%.⁶

Према резултатима истраживања објављеним 2006. (Ћирић, Ђорђевић, Сепи) у периоду од 2000. до 2004. године учешће казне затвора у укупном броју изречених кривичних санкција у Србији поступно расте, да би 2004. износило 30,9%, док удео условних осуда бележи пад (са 51,4% 2000. на 45,8% 2004. године)⁷. У структури изречених казни затвора током тих година су константно доминирале казне до шест месеци затвора чије се учешће у укупном броју казни затвора, зависно од године, кретало од 65 до 79% (значи две трећине). Казне средњег трајања, преко пет месеци до две године, биле су заступљене између 25 и 30%. Упоредо са повећањем удела краткотрајних казни запажао се и изванредан пад казни затвора изречених у дужем трајању од две године.⁸

Према статистичким подацима о осуђеним пунолетним лицима у периоду од 2004. до 2008. године у структури укупно изречених кривичних санкција долази до извесног опадања учешћа казне затвора и новчане казне уз пораст броја изречених условних осуда (резултати истраживања Мрвић-Петровић, 2010). У структури укупно изречених казни затвора и даље се запажала изрази-

⁵ Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Медија центар Одбрана, Београд, 2010, стр. 221. Ти забрињавајући подаци били су разлог што је Влада Србије усвојила Стратегију за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године, 22. јула 2010. године, у којој се управо залаже за јачање система алтернативног кажњавања, примену условног отпуста и смањење одређивања мере притвора.

⁶ Н. Мрвић Петровић, Ђ. Ђорђевић, *Моћ и немоћ казне*, Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 1998, стр. 82 и 83.

⁷ Ј. Ћирић, Ђ. Ђорђевић, Р. Сепи, *Казнена политика судова у Србији*, Београд, 2006, стр. 78, Н. Мрвић Петровић, *Криза...*, стр. 428.

⁸ Ј. Ћирић, Ђ. Ђорђевић, Р. Сепи, *op. cit.*, стр. 79.

та заступљеност краткотрајних казни затвора до шест месеци и казни средњег трајања. Тако се учешће краткотрајног затвора кретало између 55-60%, а казни средњег трајања између 27-35% тек 2007. и 2008. је порастао број казни средњег трајања, али то није битно утицало на основну структуру изречених казни затвора у којој су постојано доминирале по заступљености казне трајања до шест месеци.⁹ У том периоду је почела примена алтернативних кривичних санкција (статистички се прате рад у јавном интересу и одузимање возачке дозволе), али је њихово учешће било занемарљиво и није прелазило 0,1% годишње.¹⁰

Резултати ранијих истраживања одлика казнене политике судова у Србији у погледу изрицања казне затвора проверени су новим истраживањем (према подацима који се односе на дужи период од 2003. до 2011. године)¹¹.

Како показује График 1. у периоду од 2003. до 2011. у Србији се углавном константно казном затвора у Србији кажњавало годишње између 8000 и 10000 лица, при чему се може запазити тренд поступног пада броја осуда на казну затвора. Нагли пад у 2010. години (5908 осуђених на казну затвора) поклапа се са значајним смањењем броја укупних осуда и био је очигледна последица застоја у раду судова изазваних реформом правосуђа предузетом у току 2009. године.

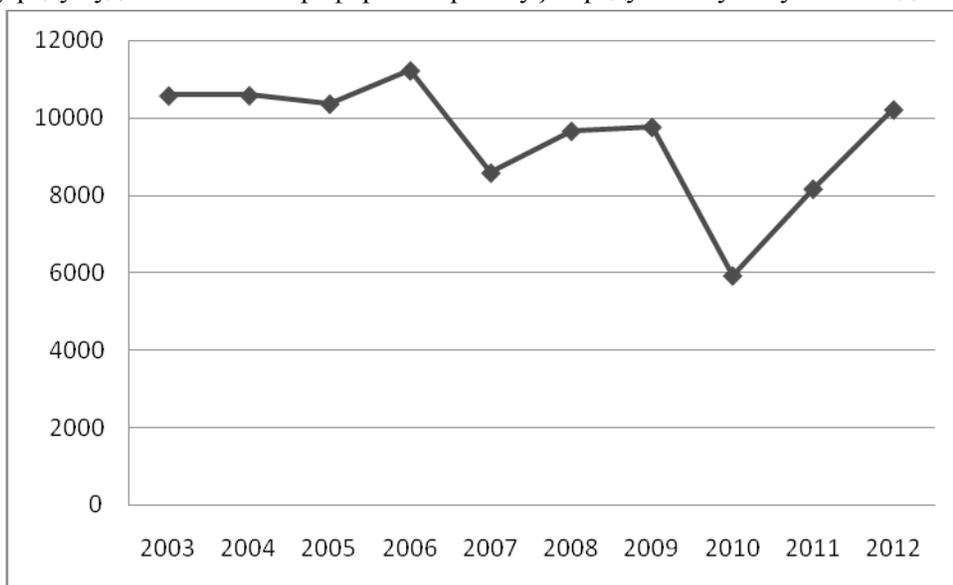

График 1. – Изречене казне затвора у Србији у периоду од 2003. до 2012.

⁹ Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне...*, стр. 224.

¹⁰ Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне...*, стр. 223.

¹¹ Према подацима за 2011. објављеним у Статистичком годишњаку Завода за статистику Републике Србије, објављеном 2012. године (доступно на <http://www.pod2.stat.gov.rs/12>, стр. 378 и 380), и подацима из 2012, објављеним у Билтену Завода за статистику Републике Србије бр. 576 из 2013. године, доступно на: http://www.webrz.stat.gov.rs/Website/repository/documents/00/01/24/91/SB_576_Punoletni_uciniociKD2012.pdf (pristup 3. 3. 2014).

Међутим, у периоду од 2008. до 2012. године, према статистичким показатељима запажа се повећање удела изречених казни затвора у укупном броју изречених кривичних санкција тих година. Тако су казне затвора у укупним осудама 2008. године чиниле 22,9%, 2009 – 23,9%, 2010 – 27,2%, 2011 – 26,7%, а 2012. године њихово учешће достиже 32,6%. Таква кретања треба довести у везу са строжијом казненом политиком законодавца, који је 2009. године интервенисао тако што је изменама и допунама Кривичног законика искључио и ограничио примену појединих материјалноправних института у односу на одређена кривична дела и, истовремено, у тзв. посебном делу кривичног права поштрио казнене распоне за низ кривичних дела.¹² Према томе, могло би се закључити да казнена политика законодавца кроз рад судова директно доприноси повећаном изрицању казни затвора. Међутим, нове осуде на затвор не могу се успешно извршавати у постојећим, ограниченим смештајним капацитетима затворских институција. Ипак, промене казнене политике су ипак малог обима, тако да се не могу довести у везу са драматичним увећањем затворске популације. Штавише, добијени подаци о константном изрицању казни затвора и учешћу казне затвора у структури изречених санкција углавном одговарају ранијим. Због тога би било потребно установити да ли у изреченим казнама затвора преовлађују краткотрајне и краће казне затвора (од једног до шест месеци, односно преко шест месеци до једне године) или је реч о строжијим казнама. Ако би се установило веће учешће краткотрајних и казни средњег затвора у укупно изреченим затворским казнама могли би се заложити за промене казнене политике судова којима би се такве казне замениле алтернативним кривичним санкцијама, што би допринело извесном смањењу затворске популације.

Изнети подаци и из ранијих, као и овог истраживања упозоравају да се већ деценијама у пракси судова у Републици Србији, осим условне осуде, као најучесталије изрицана санкција примењује краткотрајни затвор (до шест месеци), као и затвор до једне године. Посебно је забрињавајуће то што је, према ранијим подацима, Република Србија по заступљености казни затвора до једне године, које су у структури осуда на затвор чиниле 61,7%, избила на прво место међу европским државама чија је казнена политика упоређивана у истраживању Савета Европе рађеном на подацима из 2003. године.¹³

Остаје да се одговори на питање да ли се у периоду од 2008. до 2012. године запажа извесна промена у погледу заступљености изрицања краткотрајних казни затвора у односу на укупан број казни затвора које су изречене тих година, што се може пратити на основу података из Графика 2.

¹² Закон о изменама и допунама Кривичног законика, “Службени гласник РС”, број 72/09.

¹³ M. Aebi, N. Delgrande, Council of Europe Annual Penal Statistic SPACE I, Survey 2007, ppp. 21-22, 25, dostupno na: http://www.coe.int/t/e/legal-affairs/legal_cooperation/prisons_and_alternatives/statistics_space_i/PC-CP_2009 (pristup 21.1.2009).

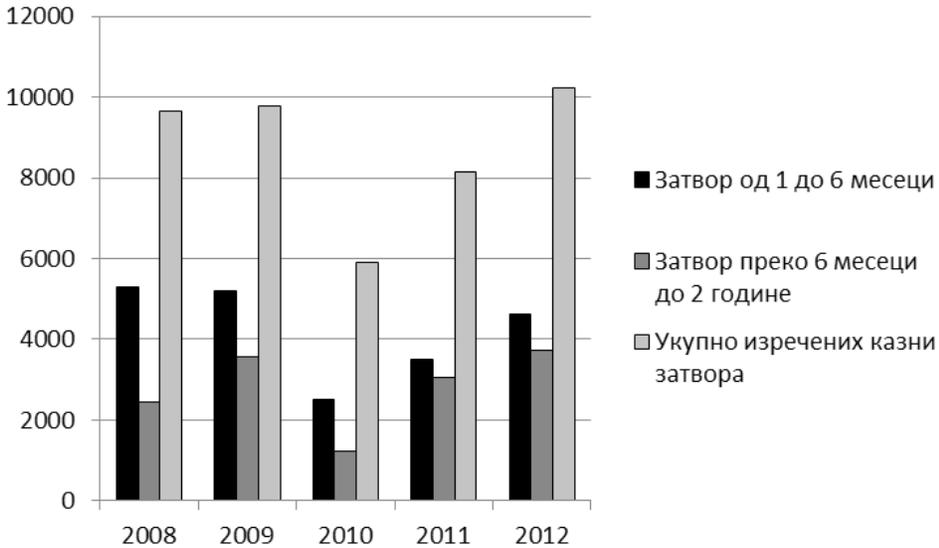

График 2. – Структура изречених казни затвора од 2008. до 2012.

Учешће краткотрајних казни од једног до шест месеци у укупном броју изречених казни затвора се протеклих година поступно смањује (са 54,7% колико је износило 2008. на 45,1% – 2012. године). Казне средњег трајања (преко шест месеци до две године) просечно су изрицане у 32,11% случајева (што значи да се одржава на сличном нивоу као и ранијих година). Због тога не постоји значајнија диспропорција у броју изречених краткотрајних и средње дугих казни, као ранијих година, него се чак запажа тенденција њиховог бројчаног уједначавања. Ипак, у укупном броју изречених казни затвора казне трајања до једне године чиниле су 2012. године 69,4%. Претпоставка је да је у већини таквих случајева могла бити изречена нека друга казна (на пример, рада у јавном интересу) или алтернативна мера (условна осуда са заштитним надзором), ако се већ нису стекли услови да на основу члана 45. став 5 КЗ суд одреди да се изречена казна затвора до једне године изврши тако што осуђени неће напуштати просторије у којима станује. Статистички подаци показују да истовремено расте и број изречених казни рада у јавном интересу. Тако је 2008. године било изречено само 35 таквих казни, 2009. године – 51, 2010 – 71, да би се тај број значајно увећао 2011. године (357) и 2012. године (365). Тиме се и учешће рада у јавном интересу у укупном броју изречених кривичних санкција пење на 1,2%. На повећање броја изречених казни рада у јавном интересу свакако утиче проширење мреже повереника задужених у Управи за извршење кривичних санкција да прате извршење те санкције. Иако су и резултати страних истраживања показали да повећање примене алтернативних санкција већином иде упоредо са порастом броја изречених казни затвора, а не смањује њихов број, требало би се заложити за повећано изрицање рада у јавном интересу уместо краткотрајне казне затвора, јер се казном рада у јавном интересу постижу бољи специјално-превентивни ефекти.¹⁴

¹⁴ Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне...*, стр. 190-191.

Да би се то могло постићи потребно је да законодавац изменама и допунама Кривичног законика пропише за поједина кривична дела рад у јавном интересу као главну казну (алтернативно са казном затвора и/или новчаном казном). Реч је о оним кривичним делима за која се у пракси чешће изричу краткотрајне казне затвора, као што су лака и тешка телесна повреда, угрожавање сигурности, принуда, повреда права по основу рада, обљуба са дететом, недозвољене полне радње, посредовање у вршењу проституције, ванбрачна заједница са малолетником, одузимање малолетног лица, насиље у породици, недавање издржавања, крађа, тешка крађа, разбојништво, утаја, превара, ситна крађа, неовлашћено одузимање моторног возила, изнуда, прикривање, фалсификовање новца, злоупотреба туђе платне картице, издавање чека без покрића, пореска утаја, кривична дела у вези са злоупотребом дрога (чл. 246-247. КЗ), шумска крађа, изазивање опште опасности, угрожавање јавног саобраћаја, напад на службено лице, самовлашће, непријављивање кривичног дела и учиниоца, лажно пријављивање, давање лажног исказа, насилничко понашање на спортској приредби, насилничко понашање и нека друга која су наведена у Билтену Републичког завода за статистику Србије бр. 576. објављеном 2013. године.¹⁵ Било би корисно када би истовремено законодавац преиспитао потребу да се облици неких од наведених кривичних дела “преведу” у категорију прекршаја, ако се већ не сматра умесним њихово декриминализовање. Такође, требало би да буде настављено залагање да се мера притвора одређује само *ultima ratio*, онда када у кривичном поступку није на други начин могуће обезбедити присуство окривљеног, јер резултати ранијег истраживања трајања притвора који се показао неоснованим (Мрвић-Петровић, Петровић, 2008)¹⁶ указују на то да је то најчешће био једномесечни притвор који се готово аутоматски одређује у судској пракси. Према томе, учестало одређивање мере притвора у току кривичног поступка може бити разлог што се суд приликом изрицања казне често опредељује да “покрије” притвор изреченом краткотрајном казном затвора.

Закључак

У структури пресуђеног криминалитета пунолетних лица у Србији, већ деценијама доминирају кривична дела против имовине (а потом против безбедности саобраћаја), док се криминалитет са елементима насиља одржава на стабилном нивоу. У таквим условима би требало да је и казнена политика судова константна. Према томе, нема разлога за повећано изрицање казни затвора. Већ дуги низ година наши судови изричу само три кривичне санкције (наведене по учесталости изрицања): условну осуду, казну затвора и новчану казну. Ове три санкције чине преко 90% у структури укупно изречених кривичних санкција пунолетним учиниоцима кривичних дела. Међу изреченим казнама затвора,

¹⁵ Билтен 576 из 2013. Републичког завода за статистику.

¹⁶ Н. Мрвић Петровић, З. Петровић, *Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде*, Центар за мир и развој демократије, Београд, 2008, стр. 224.

које иначе имају удео од 30% у укупно изреченим кривичним санкцијама, истичу се казне трајања до шест месеци (тзв. краткотрајне казне затвора). Њихова бројност утиче на то да казне затвора до једне године достижу 70% у структури укупно изречених казни затвора, према подацима за 2012. годину. Без обзира што се може претпоставити да се све чешће одређује да се такве казне извршавају у просторијама у којима осуђени станује (тзв. кућни затвор), ипак би требало мењати казнену политику судова тако што ће се у још већој мери примењивати рад у јавном интересу, као подеснији начин да се реагује на криминалитет мањег значаја. Јер, да парафразирамо једног француског стручњака, затвор (као установа) јесте скуп начин да човека учините горим него што је био. Ако је то већ тако, неопходно је да казна затвора буде примењена само онда када тежина дела и степен кривице учиниоца несумњиво захтевају ту најтежу од свих казни из “арсенала” предвиђеног у Кривичном законнику. За оне који чине лакша кривична дела можда би биле адекватније неке друге санкције и казне, ако се законодавац не определи да поједина понашања декриминализује или их прекатегорише у прекршаје.